

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

Hälsobudskap i hem- och konsumentkunskap

En kvalitativ innehållsanalys av läroböcker mellan 1962 och 2011

Sofie Peters

Ämneslärarprogrammet med inriktning mot årskurs 7–9 i hem- och konsumentkunskap

Uppsats/Examensarbete: 15 hp
Kurs: L9HK2A
Nivå: Avancerad nivå
Termin/år: HT 2022
Handledare: Päivi Palojoki
Examinator: Marianne Pipping Ekström

Nyckelord: Hälsobudskap; kursplaner; kvalitativ innehållsanalys; läroböcker; hem- och konsumentkunskap

Sammanfattning

Hem- och konsumentkunskap är ett ämne som varit obligatoriskt för alla elever i svenska skolan sedan 1962. En stor del av undervisningen behandlar mat och levnadsvanors påverkan på hälsan. Forskning har visat att levnadsvanor i barndomen påverkar hälsan under resten av livet. Tidiga åtgärder har visat sig främjande för ungas hälsa, och dessutom verka utjämnande på skillnader i uppväxtvillkor mellan olika socioekonomiska grupper. En viktig aspekt som kan påverka undervisningen är läromedel. Läroböcker kan erbjuda stöd och struktur åt både elever och lärare, om de väljs med omsorg. Fram till 2011 reglerades innehållet i läroböcker av grundskoleförordningen, men idag finns inga formuleringar kring läroböcker kvar och läroboksproduktionen styrs inte längre politiskt.

I en kvalitativ innehållsanalys har hälsobudskap i fem läroböcker granskats. Läroböckerna representerar de kursplaner som reglerat undervisningen sedan ämnet blev obligatoriskt i den svenska skolan. Dessa läroplaner har införts 1962, 1969, 1980, 1994, 2011. Läroböckernas hälsobudskap har kategoriserats utifrån fyra pedagogiska tilltal: neutralt, övertygande, inbjudande eller påbjudande. Innehållet i läroböckerna har sedan satts i relation till aktuell kursplan för att undersöka kopplingen mellan lärobok och kursplan. Resultatet visar att tilltalet har genomgått en betydande förändring, samt att hälsobudskap i den mest moderna av de granskade böckerna erbjuder en mycket nyanserad och holistisk syn på vad hälsa kan innebära. Gällande läroplanerna visade alla läroböcker en tydlig koppling till kursplanerna. Trots att läroböckers innehåll inte längre regleras politiskt stämmer kunskapssynen enligt studiens resultat alltså väl överens med det politiskt styrda innehållet i läro- och kursplaner.

Förord

Ett stort tack till min handledare Päivi för uppmuntran, goda råd och en aldrig sinande uppsjö av användbara tips och referenser.

Tack till vänner och familj som stått ut med att knappt veta om jag fortfarande existerar, under det mest intensiva arbetet.

Tack till Sebastian som peppat, letat böcker och stöttat mig när jag bara velat lägga ner.

Och tack till mig själv som vågade testa den svåra vägen – och klarade av det.

Innehållsförteckning

Förord.....	0
Innehållsförteckning.....	1
1 Introduktion.....	5
1.1 Syfte och frågeställningar.....	5
2 Hem- och konsumentkunskap och hälsoundervisning.....	6
2.1 Hemkunskap genom tiderna.....	6
2.1.1 Ämnets naturvetenskapliga rötter.....	6
2.1.2 Ämnets tvärvetenskapliga karaktär.....	7
2.2 Läromedel för undervisning.....	7
2.2.1 Olika typer av läromedel.....	7
2.2.2 Läroböcker inom hälsoundervisning.....	8
3 Metod.....	10
3.1 Kvalitativ innehållsanalys.....	10
3.2 Urval och etiska överväganden.....	10
3.3 Datainsamling och analys.....	12
4 Resultat.....	15
4.1 1966: tandhälsa och naturvetenskap.....	15
4.2 1977: socialt ansvar och globala frågor.....	16
4.3 1985: resurshushållning och vardagsnära undervisning.....	18
4.4 1998: bantningstips och nya ämnesperspektiv.....	19
4.5 2021: holistiskt och individanpassat.....	21
5 Diskussion.....	23
5.1 Metoddiskussion.....	23
5.2 Resultatdiskussion.....	24
5.2.1 Pedagogiskt tilltal och hälsobudskapens påverkan på eleven.....	24
5.2.2 Kursplanernas koppling till läroböcker.....	26
5.2.3 Lärarens relation till läroboken.....	27
5.3 Slutsatser.....	28
Referenser.....	29
Bilaga: analysredskap.....	32

1 Introduktion

Det moderna samhället snurrar allt snabbare. Budskap kring dieter, vikt, och vad som ska anses hälsosamt lanseras ständigt, inte alltid baserat på vetenskaplig grund. Hur kan lärare i hem- och konsumentkunskap undervisa kring hälsosamma val i en ständigt föränderlig värld? Förändras synen på hälsa även i undervisningsmaterial i samma takt?

Idag finns en uppsjö av olika läromedel, såväl tryckta som digitala eller egenproducerade av enskilda lärare. Läroboken är och förblir dock en essentiell del av undervisningen, och utgör därför forskningsämnet i följande uppsats. Läroböcker utgör en speciell typ av undervisningsmaterial. I den statliga utredningen *Läromedelsutredningen* (SOU 2021:70) argumenteras för att en god lärobok kan erbjuda struktur och överblick över innehållet. Den tryckta läroboken utgör även en typ av historiskt dokument, vilket gör att den lämpar sig synnerligen väl för att granska utvecklingen över tid. Såväl ämneslärarstudenter som yrkesverksamma lärare kan dra fördel av att lära sig om ämnets historia, för att bättre kunna utforma undervisningen idag.

Undervisning kring mat och hälsa är en grundläggande aspekt av ämnet hem- och konsumentkunskap och i förlängningen en viktig del för hela skolans uppdrag. En aspekt som lyfts i läroplanens övergripande mål är att ”varje elev efter genomgången grundskola har fått kunskaper om förutsättningarna för en god miljö och en hållbar utveckling [och] har fått kunskaper om och förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan, miljön och samhället” (*Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet* [Lgr 22], 2022). I kursplanen för hem- och konsumentkunskap beskrivs att elever ska tränas i att utveckla medvetenhet kring hur olika val kring kost och livsstil påverkar hälsan. Budskap kring mat och hälsa kan dock formuleras på olika sätt, och i följande uppsats kommer hälsobudskapens tilltal till eleverna och koppling till kursplaner att utgöra fokus.

Föreliggande studie är en kritisk granskning av hur undervisningsområdet hälsa framställs inom hem- och konsumentkunskapsböcker. Genom att blicka tillbaka till den obligatoriska hemkunskapsundervisningens införande 1962 och konstruera en tidslinje fram till 2011 kommer slutsatser att dras kring hur hälsobudskap inom hem- och konsumentkunskapsböcker har förändrats. Läromedel inom hem- och konsumentkunskap och deras innehåll är ett mycket sparsamt beforskat område. Trots konkurrens från bland annat digitalt material är de traditionella böckerna fortfarande en viktig del av undervisningen i ämnet. Nya insikter som uppsatsen kan tillföra är därför av stor vikt. Till exempel kan ny kunskap uppnås kring hur väl läromedel som används för hälsoundervisning stämmer överens med skolans styrdokument.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att kritiskt granska hur undervisningsområdet mat och hälsa framställs i läroböcker inom ämnet hem- och konsumentkunskap i Sverige. Forskningsfrågan som uppsatsen utgår ifrån är

Hur har budskap kring mat och hälsa inom hem- och konsumentkunskapsundervisning förändrats mellan åren 1962–2011?

- A. Vilket pedagogiskt tilltal används i läroböckerna?
- B. Vilken koppling finns mellan de olika läroböckerna och den för tiden gällande kursplanen inom hem- och konsumentkunskap?

2 Hem- och konsumentkunskap och hälsoundervisning

I följande avsnitt beskrivs hem- och konsumentkunskapsämnets historiska utveckling i den svenska skolan, och ämnesspecifika aspekter belyses och definieras. Vidare beskrivs och definieras läromedel och deras påverkan på såväl undervisning i allmänhet som hälsoundervisning i synnerhet.

2.1 Hemkunskap genom tiderna

2.1.1 Ämnets naturvetenskapliga rötter

Runt sekelskiftet 1800–1900 framkom i snabb takt nya vetenskapliga rön inom näringslära. Detta ledde enligt Höijer (2013) till att naturvetenskap och teori började utgöra grunden för hushållsarbete, snarare än vedertagen praktik och nedärvd kunskap. Utbildning blev en förutsättning för att på ett korrekt sätt utföra hushållsarbete. Höijer (2013) anger att denna nya syn på hushållsarbete är sammanlänkad med industrialiseringssamhället, där utbildningen över lag antog en mer formell karaktär och massundervisning inom institutioner ersatte informellt lärande inom hemmet.

Under hemkunskapens första tid som ämne riktade sig undervisningen endast till flickorna. Från 1952 fanns det en ”teoretisk utbildning” inom hemkunskap för pojkar, baserad på tanken att en familjefar måste kunna stötta husmodern i hennes hushållsarbete (Höijer, 2013, s. 16f). Med den obligatoriska grundskolans införande blev det dock ett ämne som var obligatoriskt för alla elever, både pojkar och flickor, med samma typ av undervisning.

Trots att den renodlat naturvetenskapliga traditionen inte längre är allenarådande så kan ämnets innehåll än idag ha ett mycket naturvetenskapligt fokus. Nordin (1992) fann i sin doktorsavhandling att elevernas faktakunskaper kring näringslära var mycket ytliga, och att eleverna inte förmådde att applicera dessa fragmentariska kunskaper på sitt eget vardagsliv. Om syftet med undervisningen är att förändra vanor och livsstil hos de som undervisas, kan undervisningen behöva förändras så att den blir mer vardagsnära. Både Palojoki (1997) och Benn (1996) frågar sig om ämnet hemkunskap inte är alltför inriktat på näring, hälsa och kostråd. Forskarna menar att undervisningen i större utsträckning borde utgå från elevernas egen livsvärld och att förbereda dem för ett självständigt vardagsliv, snarare än att träna dem i näringsämnen och mer abstrakta, teoretiska kunskaper. Enligt styrdokumentet är det också just det vardagsnära innehållet som utgör kärnan i ämnet. Eleverna ska utveckla ”förmåga att planera och tillaga mat och måltider för olika behov och sammanhang” och kunna ”värdera val och handlingar som förekommer i ett hem utifrån hur de påverkar hälsa” (Lgr 22, 2022). Enligt styrdokumentet behöver eleverna alltså inte ha en djupare förståelse för näringslära än att de kan välja mat som är bra för deras hälsa. Trots att det därmed saknas stöd i styrdokumentet är undervisningen fortfarande ofta inriktad på just näring, på bekostnad av andra viktiga aspekter såsom matkultur, traditioner, hygien eller praktiska aspekter (Höijer, 2013).

Elever har trots detta enligt Höijer (2013) tämligen dåliga kunskaper om näringslära på ett vetenskapligt plan. I stället tycks de vilja fokusera mest på själva matlagningen och andra praktiska uppgifter i klassrummet. Trots att eleverna alltså tycks ha begränsade kunskaper inom näringslära visar de enligt Höijer (2013) på en stor medvetenhet kring vilken mat som är hälsosam eller ohälsosam, och även relationen mellan kostval och hälsa. Dock agerar de inte utifrån dessa kunskaper, utan vill välja den mat som är god hellre än vad som är hälsosamt. Enligt Höijer (2013) är eleverna i HKK djupt rotade i sina egna kulturella traditioner, och undervisningen bör ta stor hänsyn till detta faktum om man ska kunna påverka eleverna.

2.1.2 Ämnets tvärvetenskapliga karaktär

Historiskt sett har hushållsundervisningen baserats på naturvetenskapliga grunder, med fokus på kostens näringsvärde. Från 1990-talet och framåt har dock ett skifte skett, där ämnet har antagit en mer tvärvetenskaplig karaktär, som lånar stoff från såväl naturvetenskap som humaniora och samhällsvetenskap (Höijer, 2013 s. 18). Det är också vid den här tiden som ämnet i Sverige får namnet hem- och konsumentkunskap (vidare även benämnt HKK). Detta kommer att diskuteras vidare i uppsatsens kommande delar.

Även Hjälmeskog, Cullbrand och Petersson (2006) diskuterar hushållsvetenskapens tvärvetenskapliga karaktär. Författarna beskriver hur olika discipliner som exempelvis samhällsvetenskap, psykologi och näringslära ingår i hushållsvetenskapen, samtidigt som det unika perspektivet av ”samspel mellan teori och praktik” är fundamentalt inom hushållsvetenskap (Hjälmeskog m.fl., 2006, s. 42). Genom tiderna har kopplingen till andra skolämnen ofta varit explicit framskriven i kursplanerna, och det har rentav förordats att samordna undervisning med andra skolämnen som till exempel samhällskunskap, biologi, kemi och fysik (Läroplan för grundskolan, 1962 [Lgr 62]).

Nordin (1992) visade i sin avhandling att hemkunskapsundervisning i Sverige var teoretiskt baserad i andra ämnesdiscipliner, som exempelvis biologi eller kemi. Syftet med undervisningen var enligt Nordin (1992) att tillämpa dessa teoretiska kunskaper i praktiken, till exempel gällande näringslära. I hem- och konsumentkunskapen skulle alltså teoretiska kunskaper omsättas till handling. Denna förmåga är aktuell även i dagens HKK-undervisning. Skolverket anger i kommentarmaterialet till kursplanen i HKK att ”kunskapssynen i kursplanen utgår från ’kunskap i handling’. Det innebär att teori och praktik betraktas som sammanflätade, komplexa helheter” (Skolverket, 2022a, s. 5). Begreppet *kunskap i handling* ämnar belysa den sammanflätning av teori och praktik som utgör grunden för hem- och konsumentkunskapsundervisningen. I kommentarmaterialet betonas också att det centrala innehållet i ämnet hem- och konsumentkunskap har tydliga kopplingar till andra skolämnen. Som exempel anges ”bland annat biologi och kemi, de samhällsorienterande ämnena, bild, idrott och hälsa samt matematik” (Skolverket, 2022a, s. 10).

2.2 Läromedel för undervisning

2.2.1 Olika typer av läromedel

Nationalencyklopedin (u.å.-b) definierar läromedel som ”sådan material som direkt är producerat för lärande i olika sammanhang”. Läromedel har alltsedan boktryckarkonstens uppkomst fram till 2000-talet främst utgjorts av tryckta läroböcker. Under sent 1800-tal blev läromedlen ett viktigt verktyg i den systematiska massundervisningen, och det var då som ämnes- och åldersspecifika läseböcker fick spridd användning i Sverige. Under senare år har läromedel i allt större utsträckning även kommit att utgöras av digitala medier (Nationalencyklopedin, u.å.-b).

Läromedelsutredningen argumenterar för att läromedel utgör en viktig del av undervisningen (SOU 2021:70). Idag förekommer fler typer av undervisningsmaterial i klassrummet än tidigare. Traditionella läroböcker kombineras med lärares egentillverkade material eller digitala inslag. De digitala inslagen kan i sin tur bestå av alltifrån undervisningsmaterial publicerat av myndigheter till diverse Youtubeklipp producerade av privatpersoner. I Läromedelsutredningen (SOU 2021:70) framkommer att läromedel sedan 2011 inte längre utsätts för någon typ av granskning eller reglering från statens håll. Detta beskrivs av författarna som ett problem, då reglering av läromedlen på ett bättre sätt skulle garantera en mer likvärdig utbildning och främja elevens möte med undervisningsinnehållet. I dagens skollag förekommer inga formuleringar kring tillgången till eller kvaliteten av läromedel (SOU 2021:70).

Fike, Fike och St.Clair (2016) visar i en studie att studenter själva föredrog tryckta läroböcker framför digitala. Resultatet pekade också på att studenter som valde tryckta läroböcker visade bättre studieresultat och att det var mer sannolikt att de slutförde sin utbildning, jämfört med de som valde digitala läromedel. Författarna betonar dock att det finns en stor variation inom digitala läromedel, och att det är fundamentalt att man vid val av läromedel kritiskt granskar vilka funktioner det digitala läromedlet erbjuder (Fike m.fl., 2016). Vidare understryker författarna vikten av att digitala läromedel introduceras för eleverna på ett bra sätt. Detta gäller inte bara vilka funktioner som erbjuds, utan även fördelar och nackdelar som digitala läromedel kan ha på lärandet.

I Läromedelsutredningen (SOU 2021:70) framhävs vinsterna med en tydligare reglering av läromedel i svenska skolan, och även de pedagogiska vinsterna som användandet av traditionella läroböcker kan ha på undervisningen. Argumenten för användandet av läroböcker är bland annat att det utgör en stabil grund för undervisningen som ökar likvärdigheten, samt att läroböcker erbjuder kontinuitet och kontext för eleven i mötet med undervisningsstoffet. Läroböckernas strukturerade upplägg anses också hjälpa såväl elever som lärare att strukturera upp ämnesinnehållet och erbjuda en logisk progression för ämnesstudierna. Inte minst är detta enligt utredningen viktigt för nyexaminerade eller obehöriga lärare, som kan få god hjälp av en högkvalitativ lärobok gällande såväl undervisningens form som ämnesinnehåll. Vidare slår utredningen fast att läroböcker erbjuder bättre överblick över innehållet än digitala läromedel samt att tryckta läromedel är enklare att navigera i (SOU 2021:70).

Vid val av läromedel undersöker lärare enligt Läromedelsutredningen (SOU 2021:70) mest systematiskt huruvida läromedlet stämmer överens med såväl kursplanens innehåll som läroplanen i en vidare mening. En tydlig koppling till styrdokumentet värderas alltså högst av lärare vid val av läromedel. Utredningen visar rentav att lärare kan ta läromedel till hjälp för att konkretisera och utveckla undervisningen, eftersom ett läromedel av hög kvalitet anses erbjuda mer detaljerad information som hjälper läraren att uttolka vilka delar ur styrdokumentet som är viktigast att undervisa om (SOU 2021:70). Detta antyder att högkvalitativa läromedel skulle kunna minska skillnaderna i hur enskilda lärare tolkar styrdokumentet och på så vis öka likvärdigheten och ett gemensamt synsätt mellan ämneslärare.

En annan viktig aspekt som framhålls av utredningen är att läromedlen måste vara tidsenliga. Inte bara måste de stämma överens med aktuella styrdokument, utan också följa forskning och nya rön. Även språk och värderingar som genomsyrar texten och bilderna kan relativt snabbt anses föråldrat (SOU 2021:70). Tidsaspekten är av särskilt intresse i föreliggande studie, där olika normer och kunskaper har premierats utifrån tidsandan i vilken de producerades.

Inför den revidering av ”Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmen” ([Lgr 11], 2011) som utfördes 2019 undersökte Skolverket vilka behov lärare uttryckte i förhållande till kursplanen. Undersökningen visade att lärare i praktisk-estetiska ämnen upplevde kunskapskraven som obalanserade, där teoretiska aspekter vägde alltför tungt på bekostnad av de förmågor som lärarna ansåg viktigast. Uppfattningen bland lärarna var att även de praktisk-estetiska ämnena i stor utsträckning hade teoretiserats. Detta stämmer väl överens med tendensen att förläggare upplever en större efterfrågan och större krav på läromedel även inom dessa ämnen, som tidigare inte noterats (SOU 2021:70). Utredningen visade också att lärare inte i första hand efterfrågar helt digitala läromedel, utan främst läromedel som består av tryckt material kompletterat med digitala inslag (ibid.).

2.2.2 Läroböcker inom hälsoundervisning

Hälsa är enligt Nationalencyklopedin ett synnerligen svårdefinierat begrepp (Nationalencyklopedin, u.å.-a). Det finns två grundtankar; en som utgår från ett holistiskt

perspektiv där det upplevda tillståndet står i fokus, och en mer objektivt inriktad på det som medicinskt eller sociologiskt går att mäta. Inom denna tankeriktning får det mätbara avgöra graden av friskhet eller sjukdom. Tendensen är vidare enligt samma författare att västerländsk kultur premierar ett naturvetenskapligt, det vill säga medicinskt, synsätt på hälsa (ibid.).

Levnadsvanor under barndomen och ungdomsåren påverkar såväl den fysiska som psykiska hälsan under resten av livet (Folkhälsomyndigheten, 2022a). Dessutom visar Folkhälsomyndigheten (2020) att tidiga åtgärder inom både hemmiljö och skola kan verka främjande för ungas hälsa, och dessutom minska skillnader gällande uppväxtvillkor bland olika grupper. Det är nämligen ett faktum att inte bara skolresultat skiljer sig åt mellan olika socioekonomiska grupper, utan även mat- och levnadsvanor (Skolverket, 2018; Folkhälsomyndigheten, 2022b). Bland annat är det vanligare att barn från familjer med bättre villkor oftare äter frukost på morgonen och äter mindre godis och bakverk samt dricker mindre läsk (ibid.). Skolans kompensatoriska uppdrag innebär bland annat att skolan ska arbeta för att utjämna sådana olikheter, så att skolan är likvärdig för alla elever (Lgr 22, 2022). Undervisning kring hälsa är en stor del av ämnet hem- och konsumentkunskap. Bland annat står i ämnets kursplan att:

kunskaper [...] ger människor viktiga verktyg för att skapa en fungerande vardag och främja hållbar utveckling genom att kunna göra medvetna val som konsumenter med hänsyn till hälsa, ekonomi och miljö (Lgr 22, 2022).

Gisslevik (2018) beskriver hur interventionsprogram inom kost- och näringsvetenskap generellt handlar om att uppmuntra individer att förbättra sina levnadsvanor, bland annat genom förbättrade kostval. Hur detta ska genomföras står under debatt, men författaren menar att man även i skiljda forskningsläger har en samsyn på individen som kapabel. Snarare än att bli tillsagd exakt vad den ska äta eller undvika, bör individen ses som förmögen att aktivt att göra egna val kring sin kost (Gisslevik, 2018). Vidare menar författaren att alltför informationstäta verktyg har visat sig vara ineffektiva, då de erbjuder en förenklad bild av den komplexa verklighet inom vilken våra levnadsvanor och kostval bestäms. För att kunna uppmuntra till goda vanor behöver individen, i detta sammanhang eleven, erbjudas information på ett sätt som uppmuntrar till agerande. Samtidigt bör man träna på beslutsfattande och kunskap från verkliga erfarenheter snarare än att uttala sig om korrekta val utifrån en idealiserad världsbild (Gisslevik, 2018). Slutligen visar Gisslevik (2018) att skolan på grund av dessa faktorer utgör en utmärkt arena för att främja en positiv förändring i hälsorelaterade beteenden. Huruvida detta lyckas eller ej beror dock som sagt på vilken typ av underlag och material som undervisningen utgår ifrån. Här aktualiseras frågan om läroböckernas innehåll och budskap kring mat och hälsa, vilket utgör studiens syfte.

I Finland är hälsokunskap sedan 2006 ett eget skolämne i grundskolan, med syfte bland annat att ”ge eleverna mångsidig kunskap om hälsa” (Utbildningsstyrelsen, 2014). Vissa aspekter av hälsoundervisningen ingår dock även i bland annat HKK, idrott och samhällskunskap. Kosonen m.fl. (2009) har genomfört en kvalitativ dokumentanalys av finska läromedel inom skolämnet hälsokunskap. Forskarna har undersökt vilken pedagogisk stil som styr tilltalet i läromedlen samt om ansatsen är biomedicinsk eller hälsopromoverande (Kosonen m.fl., 2009). I artikeln definieras den biomedicinska ansatsen som patologisk och inriktad på läkande och förebyggande, medan hälsopromotionsansatsen i stället lägger tyngdpunkt på miljöaspekter och att förmåga ta kontroll över sin egen hälsa. Kosonen m.fl. (2009, s. 228) hänvisar till tidigare forskning som slagit fast att syftet med hälsoundervisning ur ett globalt perspektiv bör vara att hjälpa eleverna att själva förbättra sin hälsokompetens på ett konstruktivt sätt. Detta stämmer väl överens med syftet i HKK, som enligt styrdokumentet handlar om att erbjuda ”viktiga verktyg för att skapa en fungerande vardag” (Lgr 11, 2011, s. 42).

Historiskt sett har hälsoundervisning utgått från ett biomedicinskt perspektiv. Att perspektivet har en patologisk inriktning innebär att sjukdomstillståndet är utgångspunkten, och hälsa betraktas främst som avsaknad av sjukdom. Hälsoundervisningen är därför inriktad på att förebygga eller behandla sjukdom och man visar på vilka negativa konsekvenser olika val kan ha på hälsan (Kosonen m.fl., 2009). Detta perspektiv har kommit att kritiseras, då det riskerar att öka ångest och ingjuta en känsla av maktlöshet hos eleverna (Kosonen m.fl., 2009). Med hälsopromotion som utgångspunkt är målet i stället att öka elevernas egenmakt och fokusera på den hälsosamma kroppen. Eleverna ska uppmuntras att ta kontroll över sin egen hälsa, och erbjudas verktyg och kunskaper som kan hjälpa dem att fatta goda beslut i sin vardag (Kosonen m.fl., 2009). I studien framkommer att läromedel för barn som går i årskurser motsvarande svenska högstadiet, det vill säga 12–15 år, användes bägge perspektiv i ungefär samma utsträckning (Kosonen m.fl., 2009).

Forskarna undersökte vidare vilken typ av pedagogiskt tilltal som tillämpas i läromedlen: neutral information, övertygande kommentarer, inbjudande handlingar och påbjudna instruktioner. Dessa beskrivs närmare i uppsatsens metoddel. Gällande pedagogisk stil fann forskarna att det vanligaste tilltalet var övertygande kommentarer, som explicit guidar elever mot hälsopromoverande vardagsvanor. I de övertygande kommentarerna motiveras också varför dessa val är bättre för hälsan, jämfört med påbjudna instruktioner som endast säger till eleven hur den bör handla, men inte förklarar varför (Kosonen m.fl., 2009).

En slutsats som forskarna drar är att läromedel inom hälsoundervisning generellt framställde hälsa som holistiskt, vilket berör såväl fysisk som mental och social hälsa. De visar att läromedel inom hälsoundervisning bör behandla områden som har en koppling till nationella folkhälsoproblem och även sådana ämnen som eleverna själva kan relatera till och är kapabla att förändra (Kosonen m.fl., 2009). Dessa aspekter är och har varit högst relevanta även inom hem- och konsumentkunskap.

3 Metod

Följande avsnitt beskriver uppsatsens design och de tillämpade metoderna för datainsamling och analys. Först beskrivs metoden innehållsanalys och de för uppsatsen uppställda inklusions- och exklusionskriterierna. Detta följs av en beskrivning av analysprocessen och det analytiska verktyg som konstruerats samt de kategorier som utgjort ram för analysen.

3.1 Kvalitativ innehållsanalys

Metoden som tillämpades i uppsatsen var en kvalitativ innehållsanalys. I en innehållsanalys betonas forskarens roll som uttolkare av materialet, och kategorier och meningsfulla inslag definieras allteftersom empirin granskas. Det är alltså en mer förutsättningslös metod än en kvantitativt inriktad innehållsanalys, som traditionellt sett riktat sig mot större urval och framför allt orienterat sig mot massmedier och masskommunikation (Bryman, 2018). I denna studie tillämpades den kvalitativa tekniken, då urvalet var av mindre omfattning. Analysen ämnade att söka urskilja även implicita budskap i texterna, till skillnad från en kvantitativt inriktad innehållsanalys som är mer inriktad på frekvens och förekomst av olika fenomen. Analys av innehåll utfördes på två underlag; först av utvalda läroböcker inom hem- och konsumentkunskap och sedan av kursplaner kopplade till respektive läroboks utgivande.

3.2 Urval och etiska överväganden

Utifrån inklusions- och exklusionskriterier (se tabell 1) valdes underlag ut till empirin. Ett inklusionskriterium var bland annat att det skulle vara ett tryckt läromedel, det vill säga en

traditionell lärobok. Läromedlet skulle vidare vara avsett för undervisning i årskurs 7–9 och vara avsett för undervisning i just ämnet HKK.

Tabell 1. Inklusions- och exklusionskriterier

Inklusionskriterier

Tryckt läromedel i bokform (lärobok)

Läromedel avsett för åk 7–9 i grundskolan

Läromedel avsett för undervisning i HKK

Exklusionskriterier

Digitala läromedel

Annat undervisningsmaterial som producerats av exempelvis myndigheter eller lärare

Läromedel som behandlar hälsa men inte inom ramen för HKK

Valet att exkludera andra typer av läromedel grundades på att uppsatsens syfte riktar sig mot den tryckta läroboken. Som tidigare diskuterats har tryckta läroböcker en speciell status som läromedel. I och med att läroböcker fram till relativt modern tid granskats och reglerats i grundskoleförordningen kan de också erbjuda information om den kunskapssyn och de värderingar som format skolan. Det blir också rimligen lättare att dra slutsatser kring resultatet om materialet har använts på många skolor, snarare än i enskilda lärares klassrum. Dock utgör det slutliga urvalet på grund av ovanstående skäl kanske inte ett representativt urval av samtliga typer av läromedel som förekommer i klassrum idag. Detta utgör dock inte något problem inom ramen för denna kritiska granskning. Medan kvantitativ forskning riktar sig mot att kunna generalisera data till hela den relevanta populationen, gäller kvalitativ forskning förståelse av värderingar inom den kontext vari undersökningen genomförs (Bryman, 2018). Syftet med föreliggande uppsats är som tidigare visats det sistnämnda.

Digitala läromedel exkluderades ur underlaget delvis av praktiska skäl, då tillgången inte var lika god. Dessutom behandlades underlaget i linje med uppsatsens syfte som ett slags historiska tidsdokument. Av denna anledning fungerade digitala läromedel inte lika bra som tryckta läroböcker, då de när som helst kan komma att uppdateras. Tryckta läroböcker ansågs också skänka en annan överblick över stoffet som riskerade att gå förlorad i digitala läromedel. Andra läromedel som behandlade hälsa, exempelvis inom ämnet idrott och hälsa, exkluderades av den anledningen att de inte passade uppsatsens syfte att undersöka kopplingen till kursplaner inom HKK. I Sverige har läroplaner lanserats 1962, 1969, 1980, 1994, 2011, och 2022. Den senaste läroplanen ingår dock inte i uppsatsen på grund av praktiska skäl, då läroböcker som följer den nya läroplanen var svåra att tillgå. I resultatet beskrivs respektive läroplaner mer detaljerat.

Utbudet av äldre läroböcker inom hem- och konsumentkunskap är inte stort. Av de två första läroplanerna hittades endast en bok till respektive era. Från ”Läroplan för grundskolan” ([Lgr 80], 1980) och ”Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet” ([Lpo 94], 1994) fanns ett större urval. Utifrån dessa valdes de böcker som utgivits av störst förlag och därför förmodligen också varit i bruk i flest klassrum. Två av dessa böcker var riktade mot grundskolans lägre årskurser och exkluderades av den anledningen utifrån de uppställda kriterierna. Gällande Lgr 11 (2011) var utbudet av naturliga skäl allra störst, då dessa läroböcker fortfarande säljs och används i undervisning trots att en ny läroplan nyligen införts. Informella efterfrågningar gjordes i de två största grupperna på Facebook för ämneslärare i HKK, och utifrån svar från yrkesverksamma ämneslärare i HKK valdes den bok som visade sig vanligast i klassrum idag. Till analysen valdes slutligen fem stycken läroböcker

inom HKK ut, en för varje ny läroplan som införts och gällt i den svenska obligatoriska grundskolan (se tabell 2).

Tabell 2. Förteckning över granskade läroböcker

Aktuell läroplan	Lärobok
Lgr 62	Nilsson, M., Eriksson, E., Hallgren, S. (1966). <i>Hemkunskap för grundskolan – årskurs 7</i> . Bergvalls.
Lgr 69	Holm, A., Nilsson, M., Rydén, M. (1977). <i>Hemkunskap</i> . Sparfrämjandet.
Lgr 80	Hedelin, A., Olofsson, M., Arvidsson, K., Hallborg, G. (1985). <i>Hemkunskap: Grundbok</i> . Interskol.
Lpo 94	Algotson, S., Eriksson, G. (1998). <i>Hem- och konsumentkunskap för dig</i> . Natur och kultur.
Lgr 11	Hjalmarsson, A., Sjöholm, E. (2021). <i>Hem- och konsumentkunskap</i> . Interskol.

Etiska överväganden som gjorts gällde främst att kunna producera reliabla och valida data, samt att på ett korrekt sätt hantera urval av underlag till empirin. Då inga informanter rekryterades uppstod inga etiska dilemman gällande exempelvis personuppgifter eller andra känsliga data. Bryman (2018) lyfter dock även falska förespeglningar eller undanhållande av viktig information som ett etiskt problem som måste bemötas. Tillvägagångssättet för urval till analysen har beskrivits i ovanstående avsnitt. Det är nödvändigt att poängtera att läroböckerna inte har valts ut utifrån sitt innehåll för att kunna vinkla resultatet i en önskad riktning. Som tidigare diskuterats var utbudet av äldre läroböcker mycket begränsat, och gällande lärobok kopplad till Lgr 11 valdes den bok som visade sig mest frekvent använd i klassrum. Försäljningsstatistik eller annan information från bokförlag hade kunnat bidra till att öka trovärdigheten ytterligare, men inom ramen för denna begränsade studie bedömdes dessa överväganden som tillräckliga.

3.3 Datainsamling och analys

Som tidigare beskrivits granskade Kosonen m.fl. (2009) i sin studie vilket pedagogiskt tilltal som tillämpades i olika läromedel. Dessa fyra kategorier har fått utgöra grunden även för föreliggande studie, då de med fördel går att tillämpa på textstoff som behandlar hälsa även inom HKK. De fyra kategorierna som använts är

- Neutral information
- Övertygande kommentarer
- Inbjudande handlingar
- Påbjudna instruktioner (Kosonen m.fl., 2009 [min översättning])

Forskarna menar att alla fyra stilar erbjuder eleverna information, men att de skiljer sig åt gällande hur de problematiserar ämnet och hur de motiverar eleverna. *Neutral information* exemplifieras med formuleringar som ”rökning kan leda till cancer” (Kosonen m.fl., 2009, s. 232, [min översättning]). *Övertygande kommentarer* ger råd, uppmuntran och rekommendationer till goda hälsoval, och erbjuder också motiveringar till varför eleven ska välja att handla utifrån dessa. *Inbjudande handlingar* uppmanar eleven att reflektera kring olika hälsoaspekter och att själv formulera resonemang. *Påbjudna instruktioner* talar om för eleven

vilket sätt att handla som är det rätta, men erbjuder inte någon förklaring eller motivering till varför.

För att besvara uppsatsens första forskningsfråga, gällande pedagogiskt tilltal i läroböcker, påbörjades datainsamlingen genom att en första genomläsning av varje bok gjordes för att få ett första intryck av deras upplägg och innehåll. Efter första läsningen markerades så alla textställen där mat och hälsa på något sätt nämndes, antingen explicit eller implicit. De markerade textställena i urvalet av läroböcker kategoriserades och färgkodades utifrån Kosonen m.fl.:s (2009) fyra pedagogiska tilltal. Utifrån dessa textställen togs meningsbärande enheter ut i form av citat. En meningsbärande enhet kunde utgöras av antingen några få ord eller hela stycken, där innehåll och budskap bedömdes utgöra en (1) innehållsmässig enhet. Inom en meningsbärande enhet kunde inte flera budskap finnas, utan dessa fick i sådana fall separeras till mindre enheter. En enhet kunde inte heller vara alltför liten då kontexten och därmed innehållet riskerade att gå förlorat.

De meningsbärande enheterna fördes i nästa steg in i tabeller, där de även kodades och kategoriserades utifrån huvudsakligt budskap, exempelvis *kostplanering* eller *mat och vikt*. På detta vis skapades ett analysverktyg som visar vilket tilltal som tillämpas på vilket budskap. Analysverktyget med färgkodning redovisas i bilaga 1. I vissa fall upplevdes en och samma meningsbärande enhet passa under flera kategorier. I dessa fall gjordes avvägningar och tolkning med hjälp av kontexten av vad som rimligtvis var det budskap som avsändaren ville förmedla. Efter noggranna överväganden tillämpades även en kategori vid namn "övrigt". I denna placerades antingen enheter som inte passade in i någon annan kategori, eller sådant som såg ut att vara exempelvis neutral information men som vid närmare granskning visade sig värderande eller med tvivelaktig grund. Detta utvecklas närmare i uppsatsens diskussion. Exempel på hur analysverktyget använts finns nedan i tabell 3.

Tabell 3. Exempel på tillämpning av analysverktyg

Tilltal	Meningsbärande enhet	Kondenserat budskap	Kategori
<i>Neutral information</i>	Om man får för mycket energi går man upp i vikt. Får man mindre energi än man gör av med går man ner i vikt. Ju mindre energi man behöver, desto mindre mat behövs.	Vikten beror på om man har underskott eller överskott av energi.	Mat och vikt
<i>Övertygande kommentarer</i>	Dåliga matvanor, för lite motion och stress kan göra att man mår sämre än man skulle behöva. Man vet t o m att felaktiga matvanor kan göra att man lättare får en del sjukdomar, bl a hjärt- och kärlsjukdomar och vissa typer av cancer. Rökning och alkohol ökar också risken.	Dina dåliga vanor kan göra dig sjuk.	Mat och hälsoproblem
<i>Inbjudande handlingar</i>	Om du har stor övervikt, eller försökt gå ner lite i vikt men inte lyckats, kan du prata med skolsköterskan eller en läkare.	Sök hjälp om du inte lyckas gå ner i vikt	Mat och vikt
<i>Påbjudna instruktioner</i>	Sedan behövs middag (eller kvällsmat), men det bör vara en riktig måltid.	En riktig måltid varje kväll	Kostplanering

Kategorierna gällande budskap (se tabell 4) har arbetats fram genom att ständigt växla mellan empiri och analys. De kategorier som ansågs lämpliga vid analys av den första boken har exempelvis omarbetats för att bättre stämma överens med den totala empirin. Detta gjordes i syfte att kunna använda samma kategorier till all empiri. Hsieh och Shannon (2005) beskriver konventionell innehållsanalys som den mest använda i studier som rör sig i sparsamt beforskade områden, där tidigare teorier och forskning är begränsade. I en konventionell innehållsanalys utgår forskaren därför inte från tidigare bestämda kategorier, utan låter kategorierna formas utifrån empirin. Utifrån ett större antal kategorier kan forskaren välja att organisera dem i färre grupper och på så vis skapa en hierarkisk struktur av över- och underkategorier. Så har också skett i denna studie, då kategorier som konstruerades i analysens inledning allteftersom arbetet fortskred visade sig överlappande eller alltför lika varandra.

Bryman (2018) visar att det är av stor vikt att kategorierna är noggrant utformade så att de varken krockar eller lämnar ”tomrum” som leder till att relevant material faller ur analysen. I de fall då kategorier bedömdes vara för lika har dessa följaktligen fogats samman till en enhetlig kategori. Alla kategorier har inte tillämpats på alla böcker, då en del textinnehåll på grund av förändringar i kursplanerna har försvunnit och annat har tillkommit. Till exempel finns inte ”tandhälsa” kvar i läroboken från 2021, däremot har kategorin ”hälsa som helhet” tillkommit då detta är ett påtagligt nytt perspektiv som inte tidigare representerats i någon signifikant utsträckning.

Tabell 4. Kategorier av budskap

Budskap om hälsa

Kostplanering
Mat som näring eller energi
Vegetarisk mat
Skadlig mat
Mat och hälsoproblem
Tandhälsa
Mat och vikt
Hälsa som helhet
Övrigt

Uppsatsens andra forskningsfråga behandlade kopplingen mellan lärobok och kursplan. Även kursplanerna utsattes för en första noggrann genomläsning för att identifiera vilka ämnesaspekter som framträdde som centrala. Efter att ha samlat in data från läroböckerna utfördes ytterligare en genomläsning av respektive kursplan för att granska hur ämnets syfte, centrala innehåll och viktiga förmågor relaterade till läroböckernas innehåll. Karppinen och Moe (2012) beskriver att analys av policydokument inte fokuserar på själva språket i dokumentet, utan istället inriktar sig på de teman och budskap som framträder i texten, samt den politiska inramning som förmedlas. Författarna menar att policydokument aldrig kan vara neutrala, utan alltid uttrycker värderingar av något slag. Detta gäller inte bara vad som finns i texten, utan lika väl vad som saknas i formuleringarna. Av denna anledning har tyngdpunkten som tidigare nämnts lagts på att finna centrala aspekter ur läroplanerna, och den kunskapssyn som de förmedlar. Dessa kopplingar redovisas mer ingående i uppsatsens resultatdel.

4 Resultat

I läroplanen definieras och styrs skolans uppdrag, mål och arbete (Skolverket, 2022a). Tillsammans med de ämnesspecifika kursplanerna reglerar dessa undervisningen i den svenska skolan. Det innehåll ur läroböckerna som framkommit vid analysen kommer i följande avsnitt att presenteras för att sedan sättas i relation till den aktuella kursplan som hör till respektive tidsera. Forskningsfråga A behandlar tilltalet i läroböcker, medan forskningsfråga B berör kopplingen mellan lärobok och kursplan.

4.1 1966: tandhälsa och naturvetenskap

1962 infördes grundskolan som obligatorisk skolform i Sverige. Lärobok 1 är utgiven 1966, det vill säga fyra år efter att ämnet hemkunskap därmed blivit obligatoriskt i grundskolan. Som tidigare nämnts var undervisningen dock bara obligatorisk i årskurs 7. Boken är därför den enda som är specifikt inriktad på endast en årskurs.

Tabell 5. Förteckning över tilltal, lärobok 1

Tilltal	Antal gånger förekommande
Neutral information	12
Övertygande kommentarer	8
Inbjudande handlingar	5
Påbjudna instruktioner	9
Övrigt	1
Totalt	35

Näringsläran är förhållandevis liten till omfånget, cirka en och en halv sida text inklusive tabeller och bilder. Det vanligaste tilltalet är det neutrala: ”De bakterier som finns i munhålan, förvandlar kolhydraterna i det finsiktade mjölet och sockret till syra, som fräter hål på tänderna” (Nilsson m.fl., 1966, s. 64). Det är även den bok av alla granskade som vid flest textställen tillämpar det neutrala tilltalet; cirka 34% av markerade textställen kategoriserades som neutral information. Gällande rekommendationer ges tydliga motiveringar, vilket innebär att de kategoriserats som övertygande kommentarer. Exempelvis motiveras på ett tydligt sätt varför vi bör minska på fett: ”Fet mat är svårsmält. I Sverige äter de flesta människor mera fett än vad som anses vara nyttigt. Det finns därför anledning för oss att minska på fettkonsumtionen genom att välja livsmedel, som inte är fettrika, samt använda mindre fett i matlagning och på smörgås” (Nilsson m.fl., 1966, s. 66). I senare böcker tycks detta i större utsträckning anses som en självklarhet och utan behov av förklaring eller motiveringar. Genomgående används ett vi-tilltal, vilket antyder en närhet mellan text och läsare ”Men ofta går vi vidare i gamla hjulspår och bryr oss inte om att utnyttja allt som bjuds oss. När det gäller våra matvanor har vi ofta fördomar – vi tror, att vi inte tycker om det ena eller det andra, bara därför att vi aldrig har smakat det eller tyckte illa om det första gången” (Nilsson m.fl., 1966, s. 65). Det finns explicita råd kring viktning, och kategorin ”mat och vikt” är den näst mest vanligt förekommande.

1962 var undervisningen enligt kursplanen grundläggande, och skulle exempelvis ”bidra till att skapa sunda kostvanor och ge kännedom om kostens betydelse för allmäntillstånd och prestationsförmåga” (Lgr 62, 1962, s. 338). Kunskapssynen tycks i huvudsak basera sig på naturvetenskapens tankebanor, med en hälsosyn som lånat drag från medicinen och tandvården. Under kategorin kostlära står ”grundprinciperna för sund kost, behovet av näring, kortfattad översikt över livsmedel-näringsämnen. Något om kalorier. Kost och tänder. Något om riskerna

vid avmagring och övergödning. De olika målens sammansättning, lämpliga kombinationer, morgonmålets betydelse” (Lgr 62, 1962, s. 339). I senare årskurser var hemkunskap ett tillvalsämne, där dessa aspekter fördjupades och kompletterades med ytterligare innehåll, till exempel hemsjukvård, barnavård och ”den sjukets kost” (Lgr 62, 1962, s. 341).

Kunskapssynen i Lgr 62 (1962) baseras som tidigare nämnts i naturvetenskapliga traditioner, och hälsosynen i kursplanen har lånat tydliga drag från medicinen och tandvården. I kursplanen anges huvudmoment i årskurs 7 vara ”beredning av näringsmässigt fullvärdig kost och ur tandvårdssynpunkt lämpliga rätter och måltider” (Lgr 62, 1962, s. 335). Detta stämmer väl överens med innehållet i läroboken. Val av livsmedel och kostplanering motiveras i läroboken ur ett patologiskt perspektiv, det vill säga att maten anses bra för att den skyddar mot sjukdom eller mindre bra för att den kan leda till sjukdom. Hälsosynen anges inte explicit, men kan alltså sägas stämma överens med perspektivet på hälsa som avsaknad av sjukdom. Även detta återkommer i kursplanen, genom att ämnets syfte motiveras som att ”hemkunskapen skall bidra till att skapa sunda kostvanor och ge kännedom om kostens betydelse för allmäntillstånd och prestationsförmåga” (Lgr 62, 1962, s. 338).

4.2 1977: socialt ansvar och globala frågor

Lärobok 2 är utgiven 1977 och följer kursplanen för Lgr 69 (1969), då hemkunskap var ett ämne för alla elever ända upp i årskurs nio. Varken denna eller följande läroböcker är därför avgränsade för endast en årskurs utan gäller för hela högstadiet. I förordet konstateras att boken är avsedd som uppslagsbok och faktabok, och ämnar ”tillgodose de många olika arbetssätt, som lärare och elever tillsammans väljer” (Holm m.fl., 1977, s. 7). Detta kan vara en förklaring till att tilltalet *inbjudande handlingar* inte tillämpats alls, då detta tilltal i övriga böcker är vanligast förekommande vid reflektionsuppgifter och övningar. Det är alltså inte bokens syfte att erbjuda sådant material, utan det förväntas ske på annat vis i undervisningen.

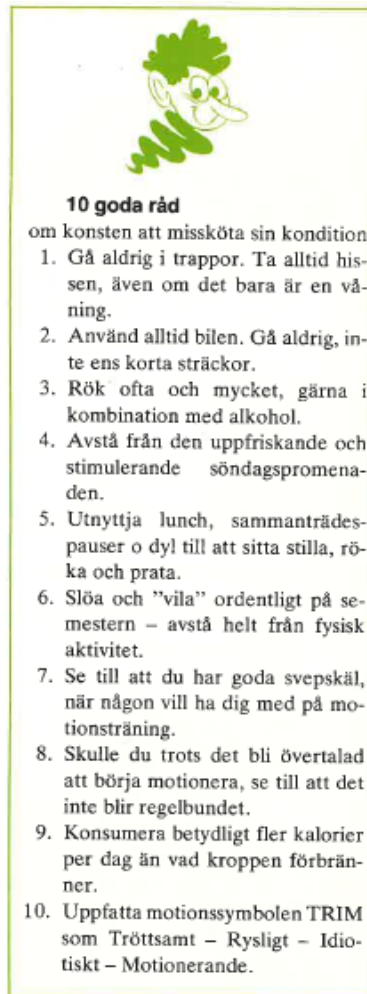
Tabell 6. Förteckning över tilltal, lärobok 2

Tilltal	Antal gånger förekommande
Neutral information	7
Övertygande kommentarer	8
Inbjudande handlingar	-
Påbjudna instruktioner	10
Övrigt	-
Totalt	25

Lärobokens ambition att erbjuda fakta kan också vara en förklaring till det förhållandevis mycket frekventa tilltalet *påbjudna instruktioner*, vilket utgör hela 40% av de markerade textställena: ”TÄNK PÅ ATT: använd inte matfett om pålägget är bredbart” (Holm m.fl., 1977, s. 148). Kategorin ”tandhälsa” får ett mycket stort utrymme. Utöver råd för god tandhälsa som nämns i övrig text vigs två hela sidor åt tandhälsa, där bland annat tandvård, vanliga tandsjukdomar och god och dålig kost för tänderna beskrivs. Flera färgbilder visar på olika tandsjukdomar.

Kategorin ”skadlig mat” är vanligt förekommande, då främst gällande fett och socker. Ett anmärkningsvärt inslag är en lista med sarkastiska råd, kallad ”10 goda råd om konsten att missköta sin kondition” (se figur 1 nedan).

Figur 1. Illustration från lärobok 2 (Holm m.fl., 1977, s. 125)

I Lgr 69 (1969) hade timfördelningen inom ämnet ändrats, så att undervisningen nu började i årskurs 8 och fördjupades och breddades i årskurs 9. Dock skulle ett visst antal timmar också viga åt barnkunskap, vilket var ett annat skolämne men delade timmar med hemkunskapen. Huvudfokus för undervisningen var inte längre mat och hälsa, utan snarare sociala frågor som jämställdhet och globala orättvisor. Gällande de aspekter som trots allt behandlar mat och hälsa anges att undervisningens huvudmoment är ”närlingsriktig kost [...] Undervisningen syftar även till att åstadkomma en rätt inställning till näringsmässigt fullvärdig kost med anpassning av våra kostvanor till tidsenlig livsföring” (Lgr 69, 1969, s. 161).

Trots att det finns vissa drag kvar från naturvetenskapen är det mer socialt inriktade ämnesperspektivet påtagligt:

Undervisningen skall ingående belysa *kostens betydelse* för vårt allmäntillstånd och vår prestationsförmåga och i anslutning därtill ge kännedom om vårt näringsbehov samt om olika näringsämnen, deras förekomst och uppgift. Synpunkter på internationella kostfrågor tas upp i lämpliga sammanhang. En orientering lämnas om de vanligaste tandsjukdomarna och deras orsaker samt om samhällets utgifter för tandvården [...] Det ökade bruket av alkohol och narkotika bland ungdom tas upp med utgångspunkt i olika människors inställning till dessa medel. Hur alkohol- och narkotikabruk påverkar samvaron och ekonomin påvisas (Lgr 69, 1969, s. 161f)

Aspekterna mat-näring-hälsa har ett förhållandevis litet utrymme i kursplanen, som annars fokuserar mycket på sociala frågor som grupptillhörighet, familjefrågor och jämställdhet mellan män och kvinnor. Detta stämmer mycket väl överens med innehållet i lärobok 2. Det kan också tänkas vara en orsak till att underlaget för analysen är det minsta av de fem granskade böckerna, med endast 25 markerade textställen, att jämföra med de andra böckerna som har i genomsnitt 34 markeringar. En slutsats kan följaktligen dras att lärobokens fokus stämmer väl överens med kursplanen.

4.3 1985: resurshushållning och vardagsnära undervisning

I lärobok 3, utgiven 1985, ges näringslära ett mycket stort utrymme på cirka tolv sidor. På dessa sidor är tilltalet genomgående neutralt. Det stora antalet sidor reflekteras dock inte i statistiken nedan, utan räknas som ett enskilt textställe.

Tabell 7. Förteckning över tilltal, lärobok 3

Tilltal	Antal gånger förekommande
Neutral information	9
Övertygande kommentarer	7
Inbjudande handlingar	2
Påbjudna instruktioner	13
Övrigt	1
Totalt	32

Även i Lgr 80 (1980) är det socialt hållbara perspektivet dominerande. Målet med undervisning inom HKK är att "eleverna ska skaffa sig kunskaper om begränsningar och den ojämna fördelningen av jordens resurser" (Lgr 80, 1980, s. 85). Det framgår dock inte hur elevernas val eller kunskaper skulle kunna påverka dessa problem, utan problemen beskrivs som beroende på "politiska motsättningar och odemokratisk fördelningspolitik [...] problemen är komplicerade och svårlösta" (Hedelin m.fl., 1985, s. 143)

Vidare beskrivs i kursplanen att "[eleverna] skall fostras till respekt för att hushålla med resurser och bruksföremål och för möjligheterna att återanvända vardagstingen [...] Eleverna ska skaffa sig kunskap om vad kost, hygien och miljö betyder för hälsa och välbefinnande. Undervisningen skall befästa goda kost- och hygienvanor" (Lgr 80, 1980, s. 85). Även här har alltså mat-näring-hälsa fått en mindre roll jämfört med ämnets första kursplan från 1962. Samtidigt som stor vikt läggs vid globala perspektiv är elevernas vardagsliv en viktig aspekt. Bland annat anges att "det praktiska arbetet och träningen av vardagsfärdigheter skall vara utgångspunkt för undervisningen" (Lgr 80, 1980, s. 85).

Huvudmomenten, ungefär motsvarande dagens centrala innehåll, delas in i kategorierna kost, hygien, miljö, konsumentekonomi och samlevnad. Under rubriken kost står bland annat

- Näringsriktig kost för olika åldrar
- [Kostvanor] och deras betydelse för hälsa
- Konsumtion av mat och dess betydelse för fysisk och psykisk utveckling, hälsa och arbetsförmåga i länder med olika tillgång på livsmedel (Lgr 80, 1980, s. 86)

Kategorin "skadlig mat" diskuteras med ett undantag med det påbjudna tilltalet, vilket alltså betyder att råd och rekommendationer inte motiveras eller förklaras. Till exempel ges kostrådet "Ät inte för mycket finmald, finfördelad och mosad mat – tugga" (Hedelin m.fl., 1985, s. 131).

Vid ett textställe har ”skadlig mat” kategoriserats med övertygande tilltal, då ett råd kortfattat motiveras: ”Undvik saft och bulle. Det ger lite näring – mest energi. Det är heller inte bra för tänderna” (Hedelin m.fl., 1985, s. 149).

I lärobok 3 förekommer för första gången information om vegetarisk mat. Denna kategori har använts två gånger, med neutralt respektive övertygande tilltal: ”Den laktovegetariska och lakto-ovo-vegetariska [kosten] ger också tillräckligt av alla näringsämnen om livsmedlen varierar på samma sätt som den blandade kosten” (Hedelin m.fl., 1985, s. 153), samt ”Vegankosten fordrar mycket goda kunskaper om livsmedel och näringsämnen. Bl a ska baljväxter och spannmålsprodukter ingår i varje måltid liksom nötter, bladgrönsaker och rotfrukter så att proteinerna i de olika vegetabilerna kompletterar varandra” (ibid.). Vegetarisk kost framställs inte som negativt per se, men beskrivs ändå som krävande en viss planering för att alla näringsämnen ska inkluderas.

4.4 1998: bantningstips och nya ämnesperspektiv

I lärobok 4 finns flera påtagliga skillnader mot de andra böckerna. En aspekt är att kategorin ”övrigt” här har tillämpats i större utsträckning än i alla andra böcker tillsammans. Detta beror främst på påståenden som ser ut att vara neutrala i tilltalet, men inte rimligtvis kan ha vetenskaplig grund:

Vuxna tänker inte alltid på att de som växer har särskilt stort behov av rejäl mat på kvällen också. Många föräldrar tror att deras barn äter bättre i skolan är de i verkligheten gör (Algotson & Eriksson, 1998, s. 22)

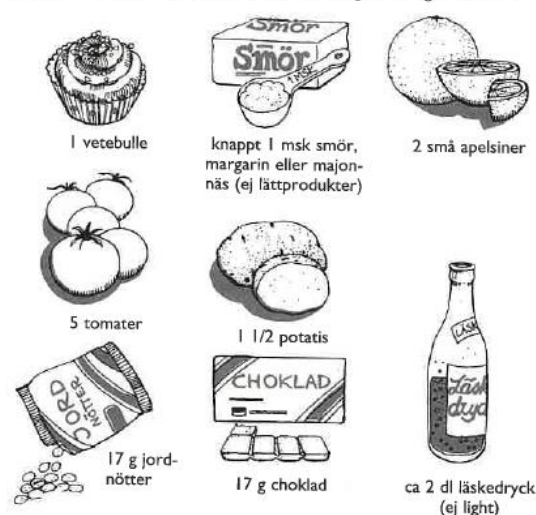
[Vegetarianer] äter mycket grönsaker och rotfrukter. I regel äter de extra mycket grovt bröd och försöker äta så lite förädlade produkter som möjligt (Algotson & Eriksson, 1998, s. 41)

Tabell 8. Förteckning över tilltal, lärobok 4

Tilltal	Antal gånger förekommande
Neutral information	8
Övertygande kommentarer	13
Inbjudande handlingar	4
Påbjudna instruktioner	8
Övrigt	6
Totalt	39

Det mest anmärkningsvärda är dock det stora utrymme som vigs åt bantningstips och annan text kring mat och vikt. Även i textställen som kategoriserats som ”kostplanering” förekommer vikt som argument. Dessa har dock inte kategoriserats till ”mat och vikt” eftersom kärnbudskapet trots allt ansågs handla om en välplanerad kost. Vikt anges dock i stor utsträckning som anledning till att planera sin kost, antingen explicit eller implicit: ”Att hoppa över måltider ger flera nackdelar, bl a har man funnit att fetma är vanligare bland de som äter få måltider än bland de som äter många” (Algotson & Eriksson, 1998, s. 20). I ett annat exempel redovisas i en illustration (se figur 2) olika mängder av livsmedel som motsvarar samma mängd energi. Bildtexten lyder ”välj rätt – 400 kJ (ca 100 kcal) kan man få t ex genom något av detta:”. Ingen indikation ges kring vad som skulle vara detta rätta val, men det är rimligt att anta att syftet är att kontrastera önskvärda livsmedel (exempelvis fem tomater) mot mindre önskvärda (exempelvis en vetebulle).

Välj rätt – 400 kJ (ca 100 kcal) kan man få t ex genom något av detta:

Figur 2. Illustration från lärobok 4 (Algotson & Eriksson, 1998, s. 27)

Vidare har man dedikerat en hel sida i boken åt bantningstips specifikt för tonåringar, där det bland annat beskrivs att ”knubbigheten kan alltså rätta till sig av sig själv, men det finns också tonåringar som verkligen behöver gå ner i vikt. Skaffar man sig övervikt i tonåren är det svårt att bli av med den senare” (Algotson & Eriksson, 1998, s. 43). En av rubrikerna på sidan lyder ”läkare och dietist kan hjälpa dig banta” (ibid.).

I ”Kursplaner för grundskolan” (1994) fortsätter tendensen från föregående kursplan att låta hemkunskapen fokusera på jämställdhet och sociala frågor. Under de uppställda målen är dock den första punkten att skolans undervisning ska ”sträva efter att eleven förstår sambandet mellan mat och hälsa” (Kursplaner för grundskolan, 1994, s. 22). Vidare beskrivs hälsoperspektivet och undervisningens koppling till folkhälsa på ett mer explicit sätt än i tidigare kursplaner: ”människors kunskaper om sambanden mellan livsstil, mat, hälsa och miljö har betydelse för folkhälsan och folkhushållet. Undervisningen i hemkunskap skall ge kunskap om dessa samband” (ibid.). Just betoningen på folkhälsa vittnar dock även här om ett samhällsnyttigt perspektiv, vilket stämmer väl överens med det sociala fokuset som syns under senare delen av 1900-talet (Höjer, 2013).

En unik formulering som inte förekommer i tidigare eller senare kursplaner är att ”hemkunskapens övergripande mål är hälsa [...] Hälsa innebär enligt WHO:s definition ’högsta möjliga välbefinnande för den enskilda individen, fysiskt, psykiskt och socialt. Begreppet hälsa inom hemkunskapen står för att eleven skall få förutsättningar för att må bra och fungera väl i sin närmiljö” (Kursplaner för grundskolan, 1994, s. 22). Det är alltså den enda kursplan som definierar hur begreppet hälsa ska förstås. Vidare beskrivs att ämnet ”ger förutsättningar för problemlösning och ett kritiskt granskande förhållningssätt till handlingar och vanor i vardagslivet” (ibid.).

Efter revideringen år 2000 fick ämnet sitt nuvarande namn hem- och konsumentkunskap, och nya områden lades till samt omformulerades i kursplanen. Bland annat skulle nu *social gemenskap* ingå, och kunskapsområdet *kost* döptes om till *mat och måltider*. Två nya perspektiv infördes också, *hälsa och jämställdhet* samt *kultur* (Hjälmeskog m.fl., 2006). Kunskapssynen är till synes mycket mer samhällsvetenskaplig till sin karaktär, jämfört med tidigare naturvetenskapliga framtoning. Slutligen är avsnittet om tandhälsa märkbart kortare jämfört

med de äldre böckerna, vilket antyder att tandhälsans betydelse inom HKK redan här var på väg att försvinna. I efterkommande lärobok förekommer det inte alls.

Vid tiden då lärobok 4 utgavs var kursplanen för HKK som tidigare nämnts inriktad på samhällsfrågor som jämställdhet, resurshushållning och folkhälsa. I lärobok 4 syns början på ett skifte som fortsätter även med lärobok 5, nämligen att det vanligaste tilltalet nu är övertygande kommentarer, där det tidigare har varit antingen neutral information eller påbjudna instruktioner. Detta kan antyda att man nu vill hjälpa eleverna att som välinformerade samhällsmedborgare kunna fatta rätt beslut. I kursplanen betonas också att nya krav ställs på individen i det moderna samhället, då utbudet av varor och tjänster är så stort. Vidare ska eleverna tränas i att ta ”ett personligt ansvar för sitt eget vardagsliv” (Kursplaner för grundskolan, 1994, s. 22). Användandet av övertygande kommentarer stämmer också väl överens med kursplanens ambition att träna eleverna i ett ”kritiskt granskande förhållningssätt till handlingar och vanor i vardagslivet” (ibid.).

Många råd och rekommendationer som ges till eleverna motiveras med hjälp av vikt, antingen hur man låter bli att gå upp i vikt eller hur man ska gå till väga för att banta om man redan är överviktig. Vare sig i kursplanen eller i WHO:s definition av hälsobegreppet finns något som motiverar att just vikt är den tydligaste indikatorn på god hälsa. På detta område är kopplingen alltså något svagare mellan kursplan och lärobok.

4.5 2021: holistiskt och individanpassat

I den femte granskade läroboken, från 2021, har mycket förändrats jämfört med de äldre böckerna. Bland annat utgör *övertygande kommentarer* drygt 80% av textställen som berör hälsa. Det neutrala tilltalet rör information om näringsämnen, vilket spänner över ett stort antal sidor men liksom i tidigare böcker endast redovisats som ett textställe.

Tabell 9. Förteckning över tilltal, lärobok 5

Tilltal	Antal gånger förekommande
Neutral information	2
Övertygande kommentarer	27
Inbjudande handlingar	2
Påbjudna instruktioner	3
Övrigt	-
Totalt	34

Det huvudsakliga budskapet i denna bok är att man kan anpassa den egna livsstilen till att bli mer hälsosam på olika sätt. Omkring hälften av textställen handlar om kostplanering, där kostrekommendationerna baserats på Livsmedelsverkets ”Hitta ditt sätt” (Livsmedelsverket, 2022). Rubrikerna är direkt jämförbara med Livsmedelsverkets kommunikationsmaterial kring kostråd (se tabell 10 samt figur 3 nedan).

En ny kategori som endast tillämpats i denna bok är ”hälsa som helhet”. Detta har gjorts efter noggranna överväganden då perspektivet är påtagligt annorlunda för denna bok, jämfört med de andra. Hälsa, ekonomi och miljö behandlas visserligen i de andra läroböckerna, men inte som den helhet som presenteras här. Kostråd utifrån endast hälsopåverkan förekommer knappt, utan även dessa motiveras med påverkan på ekonomi och miljö. Infogat i stora delar av boken finns rutor med rubriken *tips för hälsan och miljön*, där goda vanor motiveras utifrån både hälso- och miljöperspektivet: ”För hälsan och miljön bör vi äta högst 500 gram rött kött och

chark per person och vecka. Det motsvarar cirka fyra måltider med kött” (Hjalmarsson & Sjöholm, 2021, s. 61).

Tabell 10. Rubriker ur lärobok 5 (Hjalmarsson & Sjöholm, 2021, s. 23–26)

Rubriker

Mer grönt och frukt	Byt till fullkorn	Mindre rött kött och chark
Mer fisk och skaldjur	Byt till nyttiga matfetter	Mindre salt
Mer nötter och frön	Byt till magra mejeriprodukter	Mindre socker
Rör dig mer varje dag		

Hitta *ditt* sätt

Att äta **grönare, lagom mycket** och **röra på dig**

MER

grönsaker,
frukt och bär
fisk och skaldjur
nötter och frön
rörelse i vardagen

BYT TILL

vitt mjöl
smörbaserade
matfetter
feta mejeri-
produkter

fullkorn
växtbaserade
matfetter och oljor
magra mejeri-
produkter

MINDRE

rött kött och chark
salt
socker
alkohol

Figur 3. "Råden på en minut" (Livsmedelsverket, 2016)

Genomgående presenteras mat och livsmedel på ett mer positivt sätt än i tidigare böcker, vilket synliggörs genom att kategorierna ”skadlig mat” och ”mat och hälsoproblem” är långt mycket färre än i övriga böcker. Även texter om mindre hälsosam mat behandlas mer nyanserat än i tidigare böcker: ”försök att hitta ditt sätt att njuta av det söta och salta. Äter du bra i övrigt är det inte farligt med en liten mängd. Välj med omsorg och njut av det lilla” (Hjalmarsson & Sjöholm, 2021, s. 67).

Läroplanens entreprenöriella ideal synliggörs i kursplanen genom att begrepp som *verktyg* och *medvetenhet* fokuseras snarare än kunskaper. Detta antyder att undervisningen inte endast ska servera fakta utan träna eleverna i att själva söka kunskap, och då ge dem verktyg för att klara detta. Jämfört med tidigare kursplaner är hälsobegreppet till stor del implicit beskrivet, exempelvis i formuleringar som att eleverna ska utveckla förmågan att ”värdera val och handlingar i hemmet och som konsument samt utifrån perspektivet hållbar utveckling” (Lgr 11, 2011, s. 42). Tanken i kursplanen att träna elevernas förmåga till medvetenhet och att kunna värdera val är tydligt genomgående även i läroboken. Hälsa presenteras i princip aldrig som skiljt från andra aspekter, utan som en helhet (se figur 4 nedan). Nästan alla råd och rekommendationer som presenteras motiveras utifrån både hälsa, ekonomi och miljö på samma gång: ”Byt ut köttet mot baljväxter och/eller baljväxtprodukter – det mår hälsan, ekonomin och miljön bra av” (Hjalmarsson & Sjöholm, 2021, s. 53). Såväl neutral information som påbjudna instruktioner utgör en försvinnande liten del, vilket också antyder att ambitionen med läroboken är just att erbjuda de verktyg och den medvetenhet som återfinns i kursplanen.

Figur 4. Illustration från lärobok 5 (Hjalmarsson & Sjöholm, 2021, s. 6)

Den för lärobok 5 unika kategorin ”hälsa som helhet” stämmer mycket väl överens med kursplanens syntetiska syn på hållbara levnadsvanor. Stoffet som kategoriserats under kostplanering är inriktat på att varje person kan, och bör, hitta sitt eget sätt att leva mer hälsosamt. Såväl boken som kursplanen visar alltså en tydlig ambition att erbjuda information kring olika val man kan göra, snarare än att hävda att en strategi eller en livsstil passar för alla.

5 Diskussion

I följande avsnitt förs först en diskussion om den valda metoden för uppsatsen. I resultatdiskussionen sätts sedan relevanta aspekter ur analysresultatet i relation till tidigare forskning, och diskuteras utifrån centrala frågor för lärare inom hem- och konsumentkunskap.

5.1 Metoddiskussion

Kärnan i innehållsanalysen är enligt Bryman (2018) forskarens objektivitet och systematik, och målsättningen är att forskningen därför utförs med hög reliabilitet och replikerbarhet. Dessa två aspekter uppnås genom att materialet som ska granskas analyseras utifrån på förhand avgjorda regler och kategorier. I denna uppsats arbetades kategorierna gällande hälsobudskap fram allteftersom datan analyserades, i enlighet med Hsiehs och Shannons (2005) tankar kring konventionell innehållsanalys. Dock var kategorier gällande pedagogiskt tilltal redan definierade på förhand, vilket erbjöd en fast grund för analysarbetet och därmed ökade systematiken. Detta bidrog till att säkerställa en minimal påverkan av forskarens egna subjektiva värderingar (Bryman, 2018).

Karppinen och Moe (2012) visar att det finns en skillnad mellan dokument som källa och dokument som forskningsämne. Författarna beskriver i sin studie policydokument, vilket alltså innefattar skolans läroplaner. I det första fallet ses de som en objektiv källa som säger något om åsikter och intentioner hos avsändaren. I det andra fallet ser man dokumenten som sociala artefakter ipso facto. De är enligt detta synsätt självständiga och bör analyseras som egna meningsbärande enheter. Det är också på detta vis som läro- och kursplaner har behandlats i denna uppsats. Huruvida dokumentet kan analyseras som endast medium eller som meningsbärande enheter beror alltså på syftet med studien. I denna kvalitativa innehållsanalys är det dokumentens inneboende mening som varit av intresse, och de behandlas därför som

forskningsämne snarare än enbart källa. Enligt detta synsätt kan dokumenten också ha en påverkan [*consequence*] på mottagaren som inte nödvändigtvis är densamma som författarens eller avsändarens intention (Karppinen & Moe, 2012, s. 11). Denna påverkan på mottagaren är nära länkad till studiens syfte, och kommer att lyftas i resultatdiskussionen.

Metoden ställer stora krav på förmågan att använda en vetenskaplig blick och att förhålla sig objektiv till empirin. Samtidigt kräver analysen ett visst mått av tolkning, vilket innebär att forskarens subjektiva erfarenheter kan komma att färga resultatet. En annan svaghet som brukar lyftas fram kring den kvantitativa innehållsanalysen som metod är att det ibland resulterar i att det explicita och enkelt mätbara blir det viktiga, på bekostnad av mer implicita budskap (Bryman, 2018). Forskarens roll i den kvalitativa metoden som den beskrivits ovan ställer uppenbara krav på goda förkunskaper inom det ämne som ska studeras. I slutet av min ämneslärarutbildning och med erfarenhet av att undervisa i ämnet anser jag mig ha tillräckliga kunskaper för att på ett korrekt sätt kunna identifiera budskap kring hälsa, samt kunna tolka och analysera dessa budskap inom fältet hem- och konsumentkunskap och hälsoundervisning.

Dock kan dessa förkunskaper även utgöra en nackdel. Forskarens egen förförståelse för ämnesområdet riskerar att öka subjektiviteten, snarare än att minska den. Bryman (2018) beskriver att det inom studiet av sociala frågor är omöjligt att vara fullständigt opartisk och objektiv. Under analysarbetets gång kan alltså mina egna fördomar om texternas innehåll ha lett till att jag kategoriserat meningsbärande enheter på ett visst sätt. Det finns ingen enkel lösning på detta dilemma, utöver att konstruera tydliga analysredskap samt att vara ständigt medveten om denna problematik. Ett sätt att minska risken för felaktiga slutsatser i analysen har varit att göra flera genomläsningar av materialet innan kategorisering, för att få full förståelse för kontexten vari budskapen existerar. En annan teknik som tillämpats har varit att ständigt påminna mig själv om att förhålla mig objektiv, och att återvända till textställen som upplevts tveksamma för att undersöka om de kan tolkas på något annat sätt än vad som antagits vid första anblicken.

Metodens styrkor är bland annat att den är icke-reaktiv, vilket innebär att underlaget för analysen redan existerar i sin egen rätt. Man kan därför lita på att materialet inte har påverkats av forskarens närvaro (Bryman, 2018). Vidare kan innehållsanalys vara en lämplig metod för en studentuppsats, eftersom forskaren inte behöver ta lika stor hänsyn till etiska aspekter som när man samlar in empiri från deltagare. Som tidigare nämnts kan metoden tillämpas på många olika typer av dokument, vilket gör det till en flexibel analysmetod. Slutligen är den synnerligen relevant inom ämnet hem- och konsumentkunskap. Detta med tanke på att läraryrket ska vila på vetenskaplig grund och att läroböcker trots minskad användning i undervisningen fortfarande utgör ett viktigt inslag i klassrummet. Eftersom läromedel inte längre granskas eller regleras av högre instans så är det av stor vikt att läromedel som undervisningsmaterial analyseras och ställs i relation till gällande styrdokument.

5.2 Resultatdiskussion

5.2.1 Pedagogiskt tilltal och hälsobudskapens påverkan på eleven

Såväl kursplanernas som läroböckernas innehåll har genomgått stora förändringar genom åren. Som beskrivs i tabell 11 nedan har det mest frekvent använda tilltalet (markerat med asterisk) skiftat från neutral information till påbjudna kommentarer för att under de senaste två kursplanerna röra sig om övertygande kommentarer. Lärobok 5 har som synes i tabell 11 en mycket stor andel övertygande kommentarer. Jämfört med övriga granskade läroböcker är det en remarkabelt stor andel. Som demonstrerats i resultatdelen går detta dock i linje med kursplanens kunskapsideal och synen på hälsa som holistiskt och individuellt.

Tabell 11. Fördelning tilltal i granskade böcker

Kursplan	Lärobok utgiven	Neutral	Övertygande	In-bjudande	På-bjudna	Övrigt	Totalt
1962	1966	34%*	23%	14%	26%	3%	100% n=35
1969	1977	28%	32%	-	40%*	-	100% n=25
1980	1985	28%	22%	6%	41%*	3%	100% n=32
1994	1998	21%	33%*	10%	21%	15%	100% n=39
2011	2021	6%	79%*	6%	9%	-	100% n=34

*mest frekventa tilltalet i respektive lärobok

Lärobok 5 skiljer sig markant från tidigare böcker genom att genomgående betona individuella val och vikten av att anpassa kost och levnadsvanor utifrån de egna förutsättningarna. Där kostval tidigare har presenterats i form av rätt eller fel presenteras nu istället balans och informerade beslut som nyckelparametrar för hälsa. Detta stämmer väl överens med vad Gisslevik (2018) skriver angående att individen bör anses vara kapabel att fatta egna beslut kring sin kost och sin livsstil, hellre än att bli tillsagd exakt vad man ska eller inte ska äta. Vidare beskrivs att alltför mycket information gör hälsopromoverande verktyg ineffektiva på så vis att de ger en alltför förenklad bild av verkligheten där vi lever (Gisslevik, 2018).

Under det dryga halvsekel som denna studie sträcker sig över har ett skifte skett, som går i linje med Gissleviks tankar. Där man i de tidigare böckerna presenterade matval i form av antingen bra eller dåliga, erbjuds nu en mer nyanserad bild. Det patologiska perspektivet som tidigare dominerat har alltså bytts mot ett mer hälsopromoverande synsätt (Kosonen m.fl., 2009). Detta kan även uttryckas som att den rådande uppfattningen inte längre ser på hälsa som enbart frånvaro av sjukdom, där goda val är förebyggande eller behandlande. Idag kan hälsoundervisning istället ses som ett sätt att öka elevernas egenmakt och fokusera på den hälsosamma kroppen. Eleverna blir hjälpta att ta kontroll över sin hälsa och får verktyg och kunskaper som hjälper dem att fatta goda beslut i sin vardag (Kosonen m.fl., 2009)

Karppinen och Moe (2012) beskriver att policydokument aldrig kan vara helt neutrala. De visar också att dokument och annan skriftlig kommunikation kan ha en annan påverkan [*consequence*] på mottagaren än vad avsändarens intentioner var. Kursplaner utgör en sådan typ av dokument. Inom ramen för föreliggande uppsats är denna påverkan synnerligen relevant, med tanke på att kursplanen reglerar innehållet i undervisningen. Som diskuterats ovan färgar kursplanerna fortfarande innehållet i läroböckerna, vilket innebär att kursplanernas innehåll i förlängningen kan ha en påverkan på eleverna i klassrummet. I lärobok 4 (Algotson & Eriksson, 1998) är detta aktuellt att belysa. Kanske är det kursplanens ambition att förbättra folkhälsan som gör att en påtagligt mycket större del av lärobokens stoff handlar om mat och vikt. Här är det på sin plats att fråga sig hur texterna kan tänkas påverka högstadeelever som möter dem. Det är inte helt självklart att en tonåring förmår kritiskt granska budskapet när en hel sida i boken handlar om bantningstips, under det övergripande avsnittet "Ät bra för bättre hälsa" (Algotson & Eriksson, 1998, s. 42f). När även andra råd och rekommendationer i läroboken genomgående motiveras utifrån viktpåverkan är sannolikheten stor att eleven kopplar ihop vikt med hälsa och dessutom inkorporerar budskapet att bantning är vägen till en hälsosam livsstil.

5.2.2 Kursplanernas koppling till läroböcker

Synen på vad som är viktig kunskap och nödvändiga kompetenser förändras ständigt. Beroende på vilka styrkor samhället efterfrågar och värderar kommer skolan därför att betona olika typer av kunskaper och kompetenser under olika tider. Vidare styr, som visats i Kosonen m.fl. (2009), även aktuella folkhälsofrågor undervisning kring hälsa. Könroller, familjenor och andra värdegrundsfrågor kommer också att påverka undervisningen inom HKK. Under den tidslinje som konstruerats inom denna studie, mellan 1962–2011, har dessa frågor kommit att förändras drastiskt. Med hjälp av denna historiska tillbakablick kan det konstateras att även den just nu rådande kunskapsynen förmodligen kommer att överges till förmån för andra ideal.

Som lärare är man bunden till att följa styrdokumentet. Lärare är därför tvungna att följa med i dessa förändringar, oavsett vilka ideal de själva förespråkar.

I Lgr 62 (1962) dominerar som tidigare nämnts den ”sakliga” och naturvetenskapliga kunskapsynen:

[Skolan] skall genom en av saklighet präglad undervisning i kristendomskunskap och i ämnen av samhälls- och naturorienterande slag föra dem in i den omgivande verkligheten [...] Det är i vår tid angelägnare än förut, att en elementär naturvetenskaplig orientering kommer samtliga elever till del. En viktig grupp bland de allmänna ämnen, som är obligatoriska för alla och som skall samverka, när skolan söker fullgöra sin bildningsuppgift, utgöres av ämnen för estetisk-praktisk och fysisk fostran. (Lgr 62, 1962, s. 15)

Samtidigt finns många likheter mellan de olika tidernas läroplaner. I Lgr 62 (1962) framhävs till exempel vikten av en individanpassad undervisning som stimulerar till livslångt lärande. Man betonar också redan här att samhället står i ständig förändring och att detaljstyrning av undervisningens form och innehåll därför är ”ej möjligt och ej lämpligt” (Lgr 62, 1962, s. 13). Denna syn lever kvar ett halvt sekel senare, om än i uppdaterad form:

Skolan ska förmedla de mer beständiga kunskaper som utgör den gemensamma referensram alla i samhället behöver. Eleverna ska kunna orientera sig i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde och en snabb förändringstakt. Studiefärdigheter och metoder att tillägna sig och använda ny kunskap blir därför viktiga. Det är också nödvändigt att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ. (Lgr 11, 2011, s. 9)

Alla granskade läroböcker hänvisade på något sätt till kursplanen i förord eller inledning. Till exempel skriver Nilsson m.fl. (1966) att ”Den nya ’Hemkunskap för grundskolan’ har utarbetats på grundval av kursplanen för den obligatoriska undervisningen”. Hur kursplanen faktiskt har påverkat innehållet beskrivs dock inte närmre. Andra böcker hänvisar tydligare till kursplanens innehåll. Inledningen till lärobok 2 är till exempel riktad direkt till eleverna. Där finns en explicit hänvisning till kursplanens innehåll:

”Målen för ämnet hemkunskap är bl a att du ska

- utveckla din förmåga att ta hänsyn till och förstå andra människor
- lära dig att aktivt samarbeta och ta ansvar hemma och i samhället
- träna dig att planera din konsumtion
- skaffa dig kunskaper om sambandet mellan hygien, miljö, kost och hälsa
- kunna planera och utföra olika hushållsarbeten” (Holm m.fl., 1977, s. 8).

Uppsatsens resultat visar att det finns en tydlig koppling mellan de granskade läroböckerna och deras respektive kursplaner. I vissa fall har innehåll betonats som inte har förankring i kursplanen, exempelvis gällande det stora fokuset på vikt som demonstrerats i lärobok 4. Värt att notera är att vid tiden för den aktuella lärobokens utgivande hade regleringen av läroböckers innehåll redan försvagats. I LPO 94 (1994) fanns endast formuleringar kring tillgången till läromedel, men inte om deras innehåll, funktion eller grunder för urval av läromedel (SOU 2021:70). Lärobok 5 som är utgiven 23 år senare, när regleringen av läromedel avskaffats helt, visar dock på bättre enighet med kursplanen. Detta kan möjligen förklaras med att en god och användbar lärobok trots allt måste stämma överens med kursplanen för att lärare ska vilja använda den. Avregleringen av läromedel kan dock innebära vissa problem, framför allt rörande tillgången till läromedel av hög kvalitet som baseras på vetenskaplig grund. Med det allt större utbudet av egenproducerade läromedel finns idag ingen garanti att eleven får tillgång till välgrundade och lättillgängliga fakta inom ämnet.

5.2.3 Lärarens relation till läroboken

Enligt Läromedelsutredningen (SOU 2021:70) menar lärare i praktisk-estetiska ämnen att teoretiska aspekter väger tyngre än de förmågor som lärarna själva skulle vilja värdera högst (ibid.). Detta kan kopplas till både Palojoki (1997) och Benn (1996) som menar att undervisningen inom HKK ofta lägger alltför stor tyngdpunkt vid näring och kostråd. Enligt nämnda författare bör undervisningen hjälpa eleverna till ett välfungerande och självständigt vardagsliv, vilket inte uppnås genom detta undervisningssätt. Den nya kursplanen för ämnet hem- och konsumentkunskap går i linje med dessa tankar och betonar bland annat initiativförmåga och ”medvetenhet om vilka konsekvenser valen i hushållet får för hälsa [...]” (Lgr 22, 2022). Även de nya betygskriterierna är mer generella och mindre detaljerade, vilket möjliggör för läraren att i större utsträckning bedöma just dessa mer praktiskt inriktade förmågor och bidrar till att minska den upplevda teoretiseringen som nämns i Läromedelsutredningen (SOU 2021:70).

Trots att såväl styrdokument som läroböcker alltså tycks gå i en riktning som på ett bättre sätt möter lärarnas perspektiv, så återstår vikten av att som lärare förhålla sig kritiskt till innehållet i läroböcker. Enligt Läromedelsutredningen (SOU 2021:70) kan lärare med hjälp av läromedel konkretisera undervisningens mål och syfte samt att tolka vilka delar ur styrdokumentet som borde ges mest tonvikt. Detta kan dock utgöra ett problem, om läraren själv inte har tillräckliga ämneskunskaper för att med kritisk blick kunna granska det innehåll som läroboken erbjuder. Som resultatet av denna uppsats har visat kan innehåll, budskap och värderingar skilja sig drastiskt åt mellan olika läroböcker och olika tider. Innehållet skiftar både mer kraftigt och i högre takt än man kanske kan tro. Det är alltså av stor vikt att läraren på ett klokt sätt navigerar mellan olika läromedelslösningar och dessutom själv håller sig uppdaterad kring vad undervisningen enligt kursplanen ska behandla, snarare än att förlita sig helt på läromedlet.

En annan risk med attoreflekterat utgå från läromedlet är att man återupprepar eventuella problematiska aspekter utan att granska dem närmare. Mer konstruktivt är att problematisera och ifrågasätta normer och värderingar som framkommer i läromedel, gärna tillsammans med eleverna. Det finns en verklig risk att som lärare bli blind för normer och värderingar som tycks allmängiltiga i den egna tiden, men som med lite distans i perspektivet framstår som destruktiva. Det är viktigt att så gott man kan skapa sig den distansen även i den egna tiden, för att upptäcka eventuella mönster som kan vara viktiga att bryta. Att värderingar förändras med tiden har tydligt lagts i dager i föreliggande uppsats, och denna kritiska granskning av läroböcker kan visa vikten av en sådan distans.

5.3 Slutsatser

Sammanfattningsvis kan det konstateras att läroböcker trots avregleringen fortfarande förhåller sig nära kopplade till kursplaner inom hem- och konsumentkunskap. Kursplanernas innehåll har förändrats över tid, och med detta skifte har såväl innehåll som tilltal i läroböckerna förändrats. Vilka undervisningsideal som kommer att gälla i framtiden är svårt att sia om. Kanske kommer vi att fortsätta längre på det inslagna spåret, med mer individualism som fokus. Kanske blir det stora utbudet med valmöjligheter och allt större informationstäthet, individuella behov och olika dieter ohållbart i längden. Ett tänkbart problem kan skönjas kring vilken kunskap som går att lita på i den alltmer svårnavigerade arena där vi väljer hur vi ska äta och leva. Förslag på vidare forskning är att undersöka läromedel i en vidare betydelse, vilket även skulle inkludera nya digitala lösningar samt att undersöka hur väl lärares egenkonstruerade undervisningsmaterial följer kunskapssynen som den formulerats i skolans styrdokument. Det skulle även vara av intresse att undersöka hur eleverna påverkas av de hälsobudskap som de möter i undervisningen.

Möjligen kommer pendeln att vända tillbaka. Som visats finns stora skillnader mellan olika tiders undervisningsideal, men också många likheter. Kanske måste vi av nödvändighet gå tillbaka till enklare budskap, mindre nyanserade råd och rakare rekommendationer? Redan på 1960-talet kan utbudet av information och val ha upplevts som en djungel – den allra första läroplanen sätter ord på denna känsla:

Obestridligt synes dock vara, att den gemensamma referensram, som grundskolan vill ge alla medborgare, i dagens komplicerade samhälle måste omsluta ett rikare innehåll än förr. [...] I ett demokratiskt samhälle, där man önskar lägga allt större ansvar på den enskilda människan, får intellektets skolning stor vikt. De kvaliteter, som särskilt bör hållas i sikte, är tankens klarhet och reda, dess rörlighet och skärpa, förmågan att pröva kritiskt och självständigt och motstå tendentiös påverkan, att analysera, jämföra och sammanfatta (Lgr 62, 1962, s. 15).

Uppsatsens resultat är av stor vikt för såväl ämneslärarstudenter som redan yrkesverksamma ämneslärare. I och med lärarens allt större autonomi, med friheten att välja eller konstruera egna undervisningsmaterial, är det viktigt att vara medveten om de styrkor och svagheter som följer med olika sorters läromedel. I samhället såväl som i klassrummet slår digitaliseringen igenom i allt snabbare takt. Den digitala världen kan erbjuda flexibilitet och nytänkande kring undervisningsmaterial, men ibland på bekostnad av struktur, överskådlighet och vetenskaplighet. Det är därför av högsta vikt att lärare granskar sina valda läromedel med kritisk blick, och kanske också med en blick över axeln på det som kom innan.

Referenser

- Algotson, S., Eriksson, G. (1998). *Hem- och konsumentkunskap för dig*. Natur och kultur.
- Benn, J. (1996). *Kost i skolen – skolekost*. [Doktorsavhandling]. Danmarks lærerhøjskole.
- Bryman, A., & Nilsson, B. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber.
- Fike, D., Fike, R., & St.Clair, N. (2016). Do E-Textbooks impact learning outcomes? *International Journal on E-learning*, 15(3). 313–325.
- Folkhälsomyndigheten. (2020, 12 november). *Utveckling av barns och ungas hälsa*. <https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/halsa-i-olika-grupper/barn-och-unga/utveckling-av-barns-och-ungas-halsa/>
- Folkhälsomyndigheten. (2022a, 14 november). *Hälsa hos barn och unga*. <https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/halsa-i-olika-grupper/barn-och-unga/>
- Folkhälsomyndigheten. (2022b, 16 mars). <https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/fysisk-aktivitet-och-matvanor/>
- Gisslevik, E. (2018). *Education for sustainable food consumption in home and consumer studies*.
- Hedelin, A., Olofsson, M., Arvidsson, K., Hallborg, G. (1985). *Hemkunskap: Grundbok*. Interskol.
- Hjalmarsson, A., Sjöholm, E. (2021). *Hem- och konsumentkunskap*. Interskol.
- Hjälmeskog, K., Cullbrand, I., Petersson, M. (2006). Huslig utbildning i Sverige under ett halvt sekel. I K. Hjälmeskog (Red.), *Lärarprofession i förändring: Från ”skolkök” till hem- och konsumentkunskap* (s. 14–47). Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Holm, A., Nilsson, M., Rydén, M. (1977). *Hemkunskap*. Sparfrämjandet.
- Hsieh, H., & Shannon, S. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288.
- Höjjer, K. (2013). *Contested food : The construction of home and consumer studies as a cultural space* (Digital Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences, 89). [Doktorsavhandling]. Uppsala universitet.
- Johansson, B. (2008). Den goda måltiden: Berättelser om mat och ätande i Vi föräldrar och Kamratposten 1969-2007 (CFK-rapport, 2008:03). Centrum för konsumentvetenskap, Göteborgs universitet.
- Karppinen, K., Moe, H. (2012). What we talk about when we talk about document analysis. I N. Just, & M. Puppis (Red.). *Trends in Communication policy Research: New Theories, Methods and Subjects* (177–193). Intellect.

- Kosonen, A., Haapala, I., Kuurala, S., Mielonen, S., Hänninen, O., & Carvalho, G. (2009). Health knowledge construction and pedagogical style in Finnish health education textbooks. *Health Education (Bradford, West Yorkshire, England)*, 109(3), 226–241.
- Kursplaner för grundskolan.* (1994). Utbildningsdepartementet.
- Livsmedelsverket. (2016). *Råden på en minut*. Hämtad 2022-12-28 från https://www.livsmedelsverket.se/globalassets/publikationsdatabas/vykort/raden-pa-en-minut-vykort_a5_20162.pdf
- Livsmedelsverket. (2022, 10 januari). *Kostråden - hitta ditt sätt*. <https://www.livsmedelsverket.se/matvanor-halsa--miljo/kostrad/rad-om-bra-mat-hitta-ditt-satt>
- [Lpo 94] *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet: grundskolan, sameskolan, specialskolan, och den obligatoriska särskolan.* (1994). Utbildningsdepartementet.
- [Lgr 62] *Läroplan för grundskolan* (1962). Kungl. Skolöverstyrelsen.
- [Lgr 69] *Läroplan för grundskolan – allmän del.* (1969). Skolöverstyrelsen.
- [Lgr 80] *Läroplan för grundskolan – allmän del.* (1980). Skolöverstyrelsen.
- [Lgr 11] *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet: 2011.* (2011). Skolverket.
- [Lgr 22] *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet: 2022.* (2022). Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationer?id=9718>
- Nationalencyklopedin. (u.å.-a). Hälsa. I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2022, 17 november från <http://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/halsa>
- Nationalencyklopedin. (u.å.-b). Läromedel. I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2022, 21 november från <http://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/laromedel>
- Nilsson, M., Eriksson, E., Hallgren, S. (1966). *Hemkunskap för grundskolan – årskurs 7*. Bergvalls.
- Nordin, E. (1992). *Kunskaper och uppfattningar om maten och dess funktioner i kroppen: kombinerad enkät- och intervjustudie i grundskolans årskurser 3, 6 och 9.* (Göteborg studies in educational sciences, 84). [Doktorsavhandling]. Göteborg University.
- Palojoki, P. (1997). *The complexity of food-related activities in a household context: study of Finnish homemakers' food choices and nutrition knowledge.* (Research report / Department of Teacher Education, University of Helsinki, 172. [Doktorsavhandling]. University of Helsinki.
- Skolverket. (2018). *Analyser av familjebakgrundens betydelse för skolresultaten och skillnader mellan skolor.* <https://www.skolverket.se/getFile?file=3927>

Skolverket. (2022a). Kommentarmaterial till kursplanen i hem- och konsumentkunskap.
<https://www.skolverket.se/getFile?file=9867>

Skolverket. (2022b). *Så använder du kursplanerna – grundskolenivå*. Skolverket.se. Hämtad 22-11-17 från <https://www.skolverket.se/publikationer?id=9979>

SOU 2021:70. *Läromedelsutredningen – böckernas betydelse och elevernas tillgång till kunskap*. <https://www.regeringen.se/rattsligadokument/statens-offentligautredningar/2021/08/sou-202170/>

Utbildningsstyrelsen (2014). *Hälsokunskap*. Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2014.
<https://eperusteet.opintopolku.fi/#/sv/perusopetus/419550/oppiaineet/478973>

Bilaga

Bilaga: analysverktyg baserat på de fyra pedagogiska tilltalen

Pedagogiskt tilltal	Meningsbärande enhet	Kondenserat budskap	Kategori
Neutral information			
Övertygande kommentarer			
Inbjudande handlingar			
Påbjudna instruktioner			